

TALABALARNING OG‘ZAKI VA YOZMA NUTQINI TAKOMILLASHTIRISHDA AUTENTIK MATERIALLARNING LINGVODIDAKTIK IMKONIYATLARI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i05.079>

Barno Shukurullayeva Bakhtiyor kizi
barnoshukurullayeva@gmail.com
Gulistan State University

Annotatsiya: Ushbu maqolada autentik materiallarning til ta’limida produktiv ko‘nikmalarni rivojlantirishdagi lingvodidaktik salohiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Maqolada autentik matnlar, audio va video materiallar, shuningdek, haqiqiy kommunikativ kontekstda yaratilgan yozma namunalarning talabalar nutqiy faoliyatiga ta’siri adabiyotlar tahlili asosida o‘rganiladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, autentik materiallar leksik boylik, pragmatik kompetentsiya va diskursiv tafakkurni bir vaqtning o‘zida shakllantirish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: autentik materiallar, produktiv ko‘nikmalar, lingvodidaktika, og‘zaki nutq, yozma nutq, kommunikativ kompetentsiya, til ta’limi

LINGUISTIC DIDACTIC POSSIBILITIES OF AUTHENTIC MATERIALS IN IMPROVING STUDENTS’ ORAL AND WRITTEN SPEECH

Barno Shukurullayeva Bakhtiyor kizi
barnoshukurullayeva@gmail.com
Gulistan State University

Abstract: This article presents a scientific and theoretical analysis of the linguodidactic potential of authentic materials in developing productive skills in language teaching. Based on a review of scholarly literature, the article examines the influence of authentic texts, audio and video materials, as well as written samples produced in real communicative contexts, on students' speech activity. The findings indicate that authentic materials enable the simultaneous development of lexical richness, pragmatic competence, and discursive thinking.

Keywords: authentic materials, productive skills, linguodidactics, oral speech, written speech, communicative competence, language teaching

KIRISH

Zamonaviy til ta'limida o'quvchi va talabalarning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Bu borada nafaqat grammatik bilimlarni shakllantirish, balki haqiqiy muloqot vaziyatlarida til vositalaridan samarali foydalana olish ko'nikmalarini tarkib toptirish muhim ahamiyat kasb etadi. Lingvodidaktika fani ushbu muammoga yechim sifatida autentik materiallardan foydalanishni uzoq yillardan beri nazariy va amaliy jihatdan asoslab kelmoqda. Biroq o'zbek ta'lim amaliyotida autentik materiallarning produktiv ko'nikmalar, xususan, og'zaki va yozma nutq faoliyatini takomillashtirishdagi roli hali yetarlicha o'rganilmagan. Mavjud tadqiqotlarning ko'p qismi reseptiv ko'nikmalar, ya'ni o'qish va tinglash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, produktiv ko'nikmalar masalasi nisbatan kamroq e'tibor olgan. Holbuki, nutq ishlab chiqarish jarayoni, ya'ni gapirishda va yozishda til vositalarini mustaqil va ijodiy qo'llay olish qobiliyati zamonaviy mutaxassisning kasbiy salohiyatini belgilovchi asosiy mezonlardan biridir [1]. Mazkur maqola autentik materiallarning lingvodidaktik imkoniyatlarini nazariy tahlil qilish, ularning produktiv ko'nikmalar shakllanishidagi mexanizmlarini aniqlash va ushbu mexanizmlarni ilmiy jihatdan asoslash maqsadida yozilgan. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, so'nggi o'n yilliklarda kommunikativ yondashuv va kompetentsiyaviy ta'lim paradigmasi til o'qitish metodikasining asosiga aylangan bo'lsa-da, ko'pchilik ta'lim muassasalarida autentik materiallarni tanlash va ulardan foydalanish metodologik jihatdan etarlicha asoslanmagan holda amalga oshirilmoqda [2]. Autentik materiallarning didaktik salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish uchun ularning til ta'limdagi funktsiyalarini, talabalarning kognitiv va kommunikativ faoliyatiga ta'sir mexanizmlarini chuqurroq tushunish zarur. Shu bois ushbu maqolada adabiyotlar tahlili va shaxsiy ilmiy tahlil metodlari asosida mazkur masalaga yaxlit va tizimli yondashuv taklif etiladi.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqot maqsadiga erishish uchun qiyosiy-tahliliy va tavsifiy metodlar qo'llanildi. "Autentik material" tushunchasiga aniqlik kiritishdan boshlash lozim, chunki adabiyotlarda bu atama turlicha talqin qilinadi. Krashen va Long ta'riflashicha, autentik material deganda pedagogik maqsadlarda maxsus yaratilmagan, balki ona tili sohiblari tomonidan real kommunikativ ehtiyojlar asosida ishlab chiqilgan har qanday matn, audio yoki vizual material tushuniladi [3]. Ushbu ta'rif keng qabul qilingan bo'lib, undan kelib chiqadigan bo'lsak, gazeta maqolalari, suhbat yozuvlari, filmlar, reklama matnlari, rasmiy xatlar, ijtimoiy tarmoq postlari va shunga o'xshash materiallar autentik deb hisoblanadi. Nunan esa autentik materiallarni ta'limiy vaziyatga moslashtirilgan holda qo'llashni "yarim autentik"

yoki "pedagogiklashtirilgan autentik" deb ataydi va bu ikki tushunchani farqlash metodologik jihatdan muhim ekanligini ta'kidlaydi [4].

Produktiv ko'nikmalar deganda an'anaviy ravishda gapirishga doir ko'nikmalar (monologik va dialogik nutq) hamda yozma nutq ko'nikmalari nazarda tutiladi. Lingvodidaktika nuqtai nazaridan ushbu ko'nikmalar reseptiv ko'nikmalardan farqli ravishda talabdan til vositalarini mustaqil ravishda generatsiya qilishni, ya'ni mazmun, shakl va pragmatik maqsadni bir vaqtda muvofiqlashtirishni talab etadi [5]. Shu jihatdan autentik materiallar alohida ahamiyat kasb etadi, chunki ular talabaga tirik, faol qo'llanishdagi til namunalari taqdim etadi. Shyerba o'zining faol va passiv grammatika konsepsiyasida til vositalarini reseptiv idrok etishdan ularni produktiv qo'llashga o'tish jarayonini murakkab psixolingvistik hodisa sifatida ta'riflagan va bu o'tishni ta'minlashda haqiqiy til namunalari bilan aloqaning ahamiyatini alohida ko'rsatib o'tgan [6]. Ushbu g'oya keyinchalik kommunikativ metodikaning asosiga aylandi va autentik materiallar kommunikativ yondashuv doirasida asosiy didaktik vosita sifatida o'rnini mustahkamladi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, autentik materiallar og'zaki produktiv ko'nikmalar shakllanishiga bir necha mexanizm orqali ta'sir ko'rsatadi. Birinchidan, autentik ovozli va vizual materiallar talabaga ona tili sohiblarining nutqiy xulqiga xos bo'lgan prosodik xususiyatlarni, ya'ni urg'u, intonatsiya, ritm va pauza tizimini tabiiy sharoitda idrok etish imkonini beradi. Bu esa imitatsion o'rganish jarayoniga kuchli turtki beradi [7]. Ikkinchidan, autentik matnlarda leksik birliklar kontekstual, ko'p ma'noli va pragmatik jihatdan boyitilgan holda uchraydi. Shu bois talabalar bunday materiallar bilan ishlashda leksemalarni izolyatsiyada emas, balki muayyan diskursiv muhitda o'zlashtiradilar, bu esa leksik ko'nikmalarning produktiv darajaga ko'tarilishini tezlashtiradi. Scrivener yozma nutq kompetentsiyasi haqida mulohaza yuritarkan, autentik yozma namunalarni o'rganish, ularning janr xususiyatlarini tahlil qilish va shu janrda mustaqil matn yaratish ketma-ketligi yozish ko'nikmalarini rivojlantirishning eng samarali usuli ekanligini ta'kidlaydi [8].

O'zbek metodika fanida ham ushbu yo'nalishda tadqiqotlar mavjud. Yo'ldoshev autentik matnlardan foydalanishni o'zbek tili ta'limida kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirishning muhim shartlaridan biri deb baholaydi va ayniqsa gazeta-jurnal matnlari hamda badiiy asarlarning leksik boylik hosil qilishdagi rolini alohida ko'rsatadi [9]. Biroq ushbu tadqiqotlarda ko'proq reseptiv ko'nikmalar nuqtai nazaridan yondashuv ustun turadi. Produktiv ko'nikmalar va autentik materiallar munosabatiga oid o'zbek tilidagi tadqiqotlar hali o'z yetukligiga etmagan va bu mazkur maqolaning ilmiy yangiliklaridan birini tashkil etadi. Xorij adabiyotida esa Gilmore autentik va pedagogik materiallarni keng qamrovli qiyosiy tahlil qilgan va autentik materiallarning kommunikativ nutqiy faoliyatga ta'siri sezilarli darajada

yuqori ekanligini ilmiy jihatdan asoslagan [10]. Ushbu xulosalar bizning tadqiqotimizning metodologik poydevorini tashkil etadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Adabiyotlar tahlili asosida quyidagi asosiy xulosalar shakllandi va ular shaxsiy ilmiy tahlil doirasida yanada rivojlantirildi. Birinchi navbatda, autentik materiallar va produktiv ko'nikmalar o'rtasidagi munosabat bir yo'nalishli emas, balki ikki tomonlama va o'zaro ta'sir xarakteriga ega ekanligi aniq bo'ladi. Autentik materiallar talabani nutq ishlab chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi, biroq bu jarayon o'z-o'zicha amalga oshmaydi. Zaruriy shart sifatida ushbu materiallar bilan ishlashda kommunikativ vazifalar, ya'ni talabani nutq ishlab chiqarishga undovchi aniq maqsadlar belgilanishi lozim. Boshqacha aytganda, autentik materialning o'zi didaktik qiymatga ega emas; uni qanday didaktik doirada qo'llash hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi [4]. Masalan, autentik intervyu yozuvi matni bilan ishlashda talab qilingan vazifa reseptiv (asosiy g'oyani tushunish) yoki produktiv (xuddi shu mavzuda o'z fikrni og'zaki yoki yozma ifodalash) xarakterda bo'lishi mumkin. Ikkinchi holda autentik material bevosita produktiv ko'nikmalar faollashtiruvchisi funksiyasini bajaradi.

Og'zaki produktiv ko'nikmalar nuqtai nazaridan autentik materiallarning quyidagi imkoniyatlari ayniqsa muhim. Autentik matnlar talabani leksik va grammatik sxemalar bilan emas, balki diskursiv modellar bilan ta'minlaydi, ya'ni u "bu fikrni bu til vositasida ifodalash mumkin" degan modelni tabiiy kontekstda ko'radi va o'zlashtiradi [5]. Ushbu jarayon "noticing hypothesis" deb ataluvchi psixolingvistik mexanizm bilan bog'liq bo'lib, Schmidt ushbu nazariyada shunga e'tibor qaratganki, tilni ongli ravishda anglash, ya'ni nutqda muayyan til xususiyatlarini payqash, o'sha xususiyatlarning keyingi nutq ishlab chiqarish jarayonida qo'llanilishini sezilarli darajada oshiradi [7]. Autentik materiallar ushbu "payqash" jarayonini sezilarli darajada rag'batlantiradi, chunki ular sun'iy pedagogik matnlarga nisbatan tilning tabiiyligi, ravonligi va boyligi bilan ajralib turadi.

Yozma produktiv ko'nikmalar masalasida autentik materiallarning roli yanada ko'p qirrali. Birinchidan, yozma nutq ma'lum janr va uslub me'yorlariga muvofiqlikni talab qiladi. Talaba ilmiy, rasmiy, publitsistik yoki badiiy uslubda yozmoqchi bo'lsa, avvalo shu uslubning autentik namunalarini ko'rishi, tahlil qilishi va ularning xususiyatlarini anglab etishi zarur [8]. Ushbu jarayon janriy kompetentsiyani shakllantiradi, bu esa yozma nutqning lingvodidaktikada eng murakkab va ko'p vaqt talab qiluvchi komponenti hisoblanadi. Ikkinchidan, autentik yozma matnlar talabaga leksik birikmalar va kollokatsilar (so'z birikmalari)ning tabiiy qo'llanilishini ko'rsatadi. Bu ayniqsa muhim, chunki ko'pchilik talabalar yozma nutqda grammatik jihatdan to'g'ri, biroq kommunikativ jihatdan sun'iy va tabiiy ko'rinmaydigan matnlar yaratadi. Bunday sun'iylik ko'pincha kollokatsilarni

noto'g'ri tuzishdan yoki uslubiy registrni noto'g'ri tanlashdan kelib chiqadi. Autentik matnlar bilan muntazam ishlash ushbu muammoni hal etishga yordam beradi [10].

Pragmatik kompetentsiya masalasi ham alohida muhokamaga loyiq. Kommunikativ nutq faqat grammatik to'g'rilik bilan emas, balki vaziyatga muvofiqlik, maqsad va tomoshabinni hisobga olish, ijtimoiy-madaniy me'yorlarga rioya qilish bilan ham o'lchanadi. Autentik materiallar ushbu pragmatik o'lchamlarni real kommunikativ kontekstda namoyish etadi, shu tufayli talaba nafaqat "qanday aytiladi" degan savolga, balki "nima uchun shunday aytiladi, qachon va kimga nisbatan bu ifoda mos keladi" degan pragmatik savollarga ham javob oladi [3]. Bu esa, o'z navbatida, talabaning og'zaki va yozma nutqida pragmatik o'rinlilikning oshishiga olib keladi. Shyerbaning aktiv grammatika tushunchasini rivojlantiradigan bo'lsak, talaba autentik materiallar orqali nafaqat leksik va grammatik birliklarni, balki ularning pragmatik qo'llanish shartlarini ham birgalikda o'zlashtiradi, bu esa aktiv bilimning sifatini sezilarli darajada oshiradi [6].

Biroq autentik materiallarning didaktik imkoniyatlaridan to'liq foydalanish bir qator cheklovlarni ham hisobga olishni talab etadi. Birinchidan, autentik materiallar ko'pincha til darajasi jihatidan ancha murakkab bo'lib, boshlang'ich va o'rta darajadagi talabalar uchun qiyin tushunilishi mumkin. Bu muammoni hal etishda Krashenning "i+1" gipotezasi yo'naltiruvchi ahamiyat kasb etadi: material talabaning hozirgi til darajasidan sal yuqori bo'lishi, lekin juda chuqur bo'lmasdan, erishish mumkin darajada murakkab bo'lishi kerak [3]. Ikkinchidan, autentik materiallarni tanlash jarayoni pedagogdan katta metodologik tayyorgarlik va madaniy-lingvistik bilimlarni talab etadi. Har qanday autentik material pedagogik jihatdan samarali bo'lavermaydi. Material mavzu dolzarbligi, til darajasiga muvofiqligi, madaniy qulayligi va kommunikativ maqsad bilan uyg'unligi nuqtai nazaridan baholanishi zarur [9]. Uchinchidan, autentik materiallar qo'llanilgan darsda o'qituvchining roli o'zgardi: u passiv bilim uzatuvchidan faol lingvodidaktik boshqaruvchiga aylangan bo'lib, materialni tanlash, vazifalar tuzish va o'quv jarayonini yo'naltirish uning asosiy funksiyasiga aylanadi [2].

Shuni ham ta'kidlash lozimki, raqamli texnologiyalar va internet autentik materiallarning ta'limdagi o'rnini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tardi. Raqamli autentik materiallar, masalan, onlayn maqolalar, podkastlar, vloglar va ijtimoiy tarmoq matnlari talabaga doimiy, real vaqtda yangilanib turadigan til muhiti yaratadi. Ushbu imkoniyat an'anaviy darsliklar bilan ta'minlanishi mumkin bo'lmagan dinamik lingvistik muhitni qayta ishlab chiqadi [8]. Shu jihatdan raqamli autentik materiallar zamonaviy til ta'limida alohida lingvodidaktik kategoriya sifatida o'rganilishini talab etadi. Ularning og'zaki va yozma produktiv ko'nikmalarga ta'siri hali alohida va chuqur tadqiqot sohasi bo'lib turibdi.

XULOSA

Mazkur maqolada autentik materiallarning talabalarning ogʻzaki va yozma produktiv koʻnikmalarini takomillashtirishdagi lingvodidaktik imkoniyatlari nazariy jihatdan tahlil qilindi. Adabiyotlar tahlili va shaxsiy ilmiy tahlil asosida quyidagi xulosalar chiqarildi. Autentik materiallar produktiv koʻnikmalar uchun boshqa pedagogik vositalar bilan toʻliq almashtirib boʻlmaydigan noyob lingvistik muhit yaratadi. Ular diskursiv modellar, pragmatik meʼyorlar va uslubiy xususiyatlarning tabiiy kontekstda oʻzlashtirilishini taʼminlaydi, bu esa grammatik bilimlarni nutqiy faoliyatga oʻtkazish, yaʼni bilimni kompetentsiyaga aylantirish jarayonini sezilarli darajada tezlashtiradi. Ogʻzaki va yozma nutqning shakllanishida autentik materiallar nafaqat lingvistik, balki pragmatik va madaniy kompetentsiyani bir vaqtda rivojlantiradi, bu esa kommunikativ taʼlimning asosiy maqsadiga toʻgʻri keladi. Biroq ushbu imkoniyatlar faqat metodologik jihatdan asoslangan didaktik tashkilot sharoitida roʻyobga chiqadi, yaʼni autentik material bilan ishlashda talabani produktiv nutq faoliyatiga undovchi aniq kommunikativ vazifalar belgilanishi shart. Kelgusida oʻzbek taʼlim tizimida autentik materiallarni tanlash mezonlari va ulardan produktiv koʻnikmalarni rivojlantirish maqsadida foydalanish metodikasini ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy vazifa boʻlib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bygate M. Speaking. Oxford: Oxford University Press, 1987. 124 b.
2. Richards J. C., Rodgers T. S. Approaches and Methods in Language Teaching. 3-nashr. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. 390 b.
3. Krashen S. D. Principles and Practice in Second Language Acquisition. Oxford: Pergamon Press, 1982. 202 b.
4. Nunan D. Designing Tasks for the Communicative Classroom. Cambridge: Cambridge University Press, 1989. 211 b.
5. Celce-Murcia M. (tahr.) Teaching English as a Second or Foreign Language. 3-nashr. Boston: Heinle & Heinle, 2001. 584 b.
6. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград: Наука, 1974. 427 б.
7. Schmidt R. The Role of Consciousness in Second Language Learning // Applied Linguistics. 1990. № 11(2). B. 129-158.
8. Scrivener J. Learning Teaching: The Essential Guide to English Language Teaching. 3-nashr. Oxford: Macmillan Education, 2011. 432 b.
9. Yoʻldoshev J. Gʻ. Oʻzbek tili oʻqitishning ilmiy-nazariy asoslari. Toshkent: Fan, 2008. 256 b.
10. Gilmore A. Authentic Materials and Authenticity in Foreign Language Learning // Language Teaching. 2007. № 40(2). B. 97-118.